

FILIP TATERKA

TAK ZWANA STELA IZRAELA KRÓLA MERENPTAHA Z XIX DYNASTII

Pan Profesor Edward Dąbrowa poświęcił swą działalność naukową na zgłębianie rozmaitych zagadnień z historii starożytnego Rzymu oraz Izraela, ze szczególnym uwzględnieniem historii wojskowości. Wielkim zaszczytem jest więc dla mnie możliwość ofiarowania tak szacownemu uczonemu niniejszego krótkiego studium poświęconego jednemu z najstarszych pozabiblijnych źródeł wspominających o starożytnym Izraelu i to właśnie w kontekście militarnym.

Podczas prac wykopaliskowych na terenie świątyni milionów lat należących do władców z czasów Nowego Państwa, położonych w Tebach Zachodnich, prowadzonych w roku 1896, kierujący pracami Flinders Petrie odkrył na terenie świątyni faraona Merenptaha, syna i następcy słynnego Ramzesa II z XIX dynastii, stelę wykonaną z czarnego granitu¹. Monument ten, mierzący 318 cm wysokości, 163 cm długości i 31 cm szerokości, znajdował się w momencie odkrycia w południowo-zachodnim narożniku pierwszego dziedzińca świątyni Merenptaha², a obecnie przechowywany jest w Muzeum Egipskim w Kairze³.

¹ W.M.F. Petrie, *Six Temples at Thebes. 1896*, London, 1897, 13 oraz pl. X-XIV. Por. także W. Spiegelberg, „The Inscriptions”, w: tamże, 23-28.

² Petrie, *Six Temples*, 13; H. Sourouzian, *Les Monuments du roi Merenptah (SDAIK 22)*, Mainz am Rhein 1989, 167.

³ CG 34025 = JE 31408; P. Lacau, *Catalogue général des antiquités égyptiennes du Musée du Caire I (CGC 34001-34064)*, 47-59 oraz pl. XV-XIX; M. Saleh, H. Sourouzian, *The Egyptian Museum, Cairo, Official Catalogue*, Mainz 1987, nr 212.

Stela pierwotnie wykonana została dla króla Amenhotepa III z XVIII dynastii, jak na to wskazuje dekoracja *recto* monumentu. W jej górnej części widzimy dwie symetryczne sceny, w których stojący faraon w *nemesie* oraz Podwójnej Koronie na głowie ofiarowuje wino (w scenie po lewej) oraz chłodną wodę (w scenie po prawej), ukazane tu symbolicznie pod postacią naczyń *nu*. Nad wszystkimi postaciami wznosi się wielki dysk słoneczny ze skrzydłami uginającymi się zgodnie z zaokrągleniem górnej krawędzi steli. Wizerunki i imiona boga Amona zostały zniszczone w okresie amarneńskim, a następnie odrestaurowane przez króla Sethiego I z XIX dynastii, który pozostawił na steli także swą inskrypcję restauracyjną⁴, która oddziela obie symetryczne sceny znajdujące się w górnej części monumentu. W jego dolnej części znajduje się natomiast długa inskrypcja rozmieszczona w 31 poziomych liniach, opisująca działalność budowlaną Amenhotepa III na terenie Teb i Soleb⁵. Stela pierwotnie musiała zostać ustawiona na terenie świątyni milionów lat króla na Kom el-Hitan, lecz nie da się dziś powiedzieć, w którym dokładnie miejscu się ona wznosiła.

W późniejszych czasach, już po zniszczeniu świątyni Amenhotepa III w wyniku trzęsienia ziemi⁶, stela została wtórnie wykorzystana przez faraona Merenptaha z XIX dynastii, który nakazał przyzdobić jej *verso*. Monument został następnie ustawiony zapewne w południowo-wschodnim narożniku pierwszego dziedzińca jego własnej świątyni milionów lat, naprzeciwko ściany południowej⁷, jak na to wskazuje miejsce jego odkrycia.

W górnej części steli znów widzimy dwie symetryczne sceny⁸, lecz tym razem w każdej z nich znajdują się nie dwie, lecz trzy postacie. W obu przypadkach bóg

⁴ O restauracji świątyni tebańskich w czasach ramesydydzkich zob. Ph. Martinez, „Restaurations post-amarniennes commanditées par Ramsès II: Un cas d'école à Deir el-Bahari”, *Memnonia* 18 (2007), 157-176; P.J. Brand, *The Monuments of Seti I: Epigraphic, Historical & Art Historical Analysis* (PÅ 16), Leiden-Boston-Köln 2000, 56-113; J. Masquellier-Loorius, *Séthi Ier et le début de la XIXe dynastie*, Paris 2013, 156-165.

⁵ A. Klug, *Königliche Stelen in der Zeit von Ahmose bis Amenophis III (MonAeg 8)*, Turnhout 2002, 393-407.

⁶ O tym trzęsieniu zob. A. Karakhanyan, A. Avagyan, „The Temple of Amenhotep III at Kom el-Hettan: Evidence for a Strong Earthquake between 1200 and 900 B.C.”, w: *Les temples de millions d'années et le pouvoir royal à Thèbes au Nouvel Empire: sciences et nouvelles technologies appliquées à l'archéologie*, red. Ch. Leblanc, G. Zaki (*Memnonia* CS 2), Le Caire 2010, 264-270; R. Stadelmann, „The Colossi of Memnon and the Earthquakes at Thebes”, w: *Egyptian Curses 1: Proceedings of the Egyptological Day Held at the National Research Council of Italy [CNR], Rome, 3rd December 2012, in the International Conference "Reading Catastrophes: Methodological Approaches and Historical Interpretation. Earthquakes, Floods, Famines, Epidemics between Egypt and Palestine, 3rd-1st Millennium BC. Rome 3rd-4th December 2012, CNR - Sapienza University of Rome*”, red. G. Capriotti Vittozzi, Roma 2014, 5-22.

⁷ Petrie, *Six Temples*, 13.

⁸ P. Lacau, *Stèles du Nouvel Empire*, pl. XVII.

Amon-Ra⁹ podaje królowi, odzianemu w długą prześwitującą szatę i w koronie *chepesz* na głowie¹⁰, miecz *chepesz*¹¹ (w obu scenach król dzierży również berło *beqa*, natomiast Amon trzyma w scenie po prawej także berło *uas*). W scenie po lewej stronie królowi towarzyszy bogini Mut, małżonka Amona, natomiast w scenie po prawej – bóg Chonsu, syn Amona i Mut, przedstawiony tu pod postacią człowieka z głową sokoła, na której znajduje się dysk księżycowy¹². Zarówno Mut jak i Chonsu trzymają w rękach laski będące symbolicznym przedstawieniem setek tysięcy lat powtarzania święta *sed*¹³. W obu scenach nad królem unosi się dysk słoneczny z podwójnym ureuszem, nad oboma wizerunkami Amona zaś umieszczono mały uskrzydłony dysk słoneczny¹⁴. Wszystkie postacie, jak również towarzyszące im inskrypcje, wykonano w reliefie wgłębnym i pomalowano na żółto. Jedynie bransolety i naszyjniki pokryto niebieską farbą¹⁵.

Poniżej znajduje się długa inskrypcja, datowana na piąty rok panowania Merenptaha, rozmieszczona w 28 poziomych liniach, która opisuje zwycięstwa faraona w wojnach z Libijczykami i ludami azjatyckimi¹⁶. Ponieważ wśród tych ostatnich występuje nazwa „Izrael” monument określany jest dziś mianem *Steli Izraela*. Wbrew nazwie, inskrypcja ze steli dotyczy jednak przede wszystkim wojny z Libijczykami. Co ciekawe, istnieje paralelny, choć znacznie gorzej zachowany tekst, wykuty w formie steli na wewnętrznym licu wschodniej ściany dziedzińca przed VII pylonem w Karnaku (zwanym *Dziedzińcem Skrytki*)¹⁷.

⁹ W scenie po lewej określony jako „Amon-Ra, Pan Tronów Obydwu Krajów, Pierwszy w *Ipet-sut*”, a po prawej jako „Amon-Ra, król bogów, pan nieba, władca Uaset”.

¹⁰ W scenie po lewej władca określony jest raz jako „Pan Obydwu Krajów (Ba-en-Ra-meri-Imen)|, Pan Koron (Merenptah-hetep-her-Ma’at)|”, a raz jako „król Górnego i Dolnego Egiptu, Pan Obydwu Krajów (Ba-en-Ra-meri-Imen)|, syn Ra, Pan Koron (Merenptah-hetep-her-Ma’at)|, Pan”. Natomiast w scenie po prawej król występuje jako „Pan Obydwu Krajów (Ba-en-Ra-meri-Imen)|, Pan Koron (Merenptah-hetep-her-Ma’at)|”.

¹¹ W scenie po lewej Amon czyni to ze słowami: „Przyjmij dla siebie miecz *chepesz* przeciw wszystkim obcym krajom zgromadzonym w jednym miejscu”, natomiast w scenie po prawej bóg wypowiada następujące słowa: „Weź dla siebie miecz *chepesz* dla męstwa w każdym obcym kraju”.

¹² Bogini określona tu została jako „Mut, pani nieba”, natomiast jej syn jako „Chonsu-nefer-hetep”.

¹³ Nie zaś dziesiątek tysięcy, jak podaje Sourouzian, *Les Monuments*, 167.

¹⁴ Określony w obu przypadkach jako „Behedeti”. Wszystkie tłumaczenia na podstawie K.A. Kitchen, *Ramesside Inscriptions IV: Historical and Biographical*, Oxford 1982, 12,13-13,4 (dalej cyt. jako KRI IV). Wszystkie przekłady zawarte w niniejszym artykule są dziełem autora.

¹⁵ Lacau, *Stèles du Nouvel Empire*, p. 58.

¹⁶ K. A. Kitchen, „The Physical Text of Merenptah’s Victory Hymn (the “Israel Stela”)”, *JSSEA* 24 (1994-1997), 71-72.

¹⁷ Ch. Kuentz, „Le double de la stèle d’Israël à Karnak”, *BIFAO* 21 (1923), 113-117; Sourouzian, *Les Monuments*, 144-145.

Tekst inskrypcji podzielić można na kilka mniejszych części. W sekcji początkowej znajdujemy datację oraz tytułaturę króla Merenptaha, po której następuje mowa pochwalna na cześć faraona i opis jego triumfu nad siłami libijskimi. O wojnie z Libijczykami w piątym roku panowania Merenptaha informują nas również inne teksty z jego czasów. Inskrypcja wykuta na tak zwanej kolumnie zwycięstwa w Heliopolis¹⁸ stwierdza, że Libijczycy sprzymierzili się z Ludami Morza, by wspólnie zaatakować Egipt:

„Rok 5., 2. miesiąc (pory) *szemu*: przybyto, aby oznajmić królowi: «Zebrał ów nędzny wódz z Libu (całą) ziemię Libu: mężczyzn (i) kobiety, (a także lud) Szakelesz (i) wszystkie obce kraje, które są z nim, aby przekroczyć granice Czarnej (Ziemi)!». Wtedy nakazał Jego Majestat wojsku (swemu) stanąć przeciw nim¹⁹».

Z kolei wielka inskrypcja wykuta na wewnętrznym licu wschodniej ściany *Dziedzińca Skrytki*, umieszczona na północ od wspomnianego już paralelnego w stosunku do *Steli Izraela* tekstu²⁰, wymienia szczegółowo ludy wchodzące w skład koalicji antyegipskiej:

„Nędzny wróg z Libu, Mariu, syn Dida²¹, zstąpił do kraju Czehenu razem z oddziałem swym [...] (oraz ludami) [Sza]rden, Szakelesz, Iquasz, Luku (i) Turisz²², zgromadziwszy wszystkich najlepszych wojowników (i) wszystkich zdolnych do walki ze swego kraju. Przyprowadził (również) ze sobą swoją żonę (i) dzieci swe²³».

Nie wiadomo, jak liczne były oddziały połączonych sił Libijczyków i Ludów Morza atakujące Egipt, wydaje się jednak, że przynajmniej początkowo odnosiły

¹⁸ Na temat tego monumentu zob. H.S.K. Bakry, „The Discovery of a Temple of Merenptah at Ōn: A. Merenptah Commemorates His Victory over the Libyans”, *Aegyptus* 53 (1973), 3-21; A.-P. Zivie, „Quelques remarques sur un monument nouveau de Mérenptah”, *GM* 18 (1975), 45-50; Sourouzian, *Les Monuments*, 55-56; B.G. Davies, *Ramesside Inscriptions Translated & Annotated, Notes and Comments IV: Merenptah and the Late Nineteenth Dynasty*, Oxford 2014, 20-22 (dalej cyt. jako B.G. Davies, *RITANC IV*).

¹⁹ *KRI IV*, 38, 3-4.

²⁰ Na temat tego tekstu zob. Sourouzian, *Les Monuments*, 143-144 oraz 211-215; B.G. Davies, *Egyptian Historical Inscriptions of the Nineteenth Dynasty*, Jonsered 1997, 151-171; tenże, *RITANC IV*, 4-8; C. Manassa, *The Great Karnak Inscription of Merneptah: Grand Strategy in the 13th Century BC (YES 5)*, New Haven 2003.

²¹ Warto zauważyć, że imiona zarówno Mariu, jak i Dida, wymienione są także w inskrypcji Ramzesa III z XX dynastii w Medinet Habu, opisującej zwycięstwo nad Libijczykami, w której pokonani wrogowie stwierdzają: „Nie (ma już) nasienia naszego: Did, Maszaken, Mariu razem [z Ur]marem (i) Czatmarem – każdy wrogi wódz, który wtargnął (do) Czarnej (Ziemi) z Libu, (płonie) w ogniu od początku do końca”; K.A. Kitchen, *Ramesside Inscriptions: Historical and Biographical V*, Oxford 1983, 24,14-15.

²² O problemach z identyfikacją ludów wymienionych w inskrypcji Merenptaha zob. Manassa, *The Great Karnak Inscription*, 77-82. Więcej informacji o Ludach Morza znaleźć można w artykułach zebranych w *The Sea Peoples and Their World: A Reassessment*, red. E.D. Oren, Philadelphia 2000.

²³ *KRI IV*, 3,15-4,3.

one zwycięstwa w walce z Egipcjanami. Wielka inskrypcja z Karnaku stwierdza bowiem:

„Weszli (daleko w głąb) pól Czarnej (Ziemi) aż do Rzeki. Zatrzymali się (i) spędzili dnie (i) miesiące, siedząc [...]. Dotarli (do) gór Oazy odciętych od Ziemi Krów²⁴, dokładnie (tak), jak mówią, za czasów królów z annałów z innych epok. Nie znana jest [...] jak węże (i) nie ma (nic, co mogliby) dać, oprócz ciał swoich, kochając śmierć (i) nienawidząc życia, (a) ich serca *hati* zwróciły się przeciw ludo[wi] (Czarnej Ziemi). [...] ich] wodza. Spędzali dnie, nękając ziemię (i) walcząc, by napełnić brzuchy swe codziennie. Przybyli do krainy Czarnej (Ziemi), by szukać tego, co niezbędne dla ust swych”²⁵.

Mimo początkowych sukcesów, wojska Libijczyków i ich sprzymierzeńców zostały pokonane przez faraona Merenptaha, co opisują zarówno inskrypcje z Karnaku, jak i *Stela Izraela*. Z tej ostatniej dowiadujemy się również, że Mariu, wódz Libijczyków, zmuszony był uciekać z pola bitwy, pozostawiając swą rodzinę w rękach faraona. Co więcej, Mariu stracił w bitwie swe pióro, co, jak sugeruje tekst ze *Steli Izraela*, było oznaką najwyższej hańby dla Libijczyków²⁶.

Warto zauważyć, że, w przeciwieństwie do wielkiej inskrypcji z Karnaku, *Stela Izraela* nie wspomina o sprzymierzonych z Libijczykami Ludach Morza. Nie wspomina również o innym istotnym wydarzeniu, jakie miało miejsce w czasie walk z Libijczykami, a mianowicie o buncie na terenie Nubii, o którym informują stele z Amady, Amary Zachodniej, Wadi es-Sebua oraz Akszy²⁷:

„Przybyto, aby oznajmić Jego Majestatowi, (że) upadli z Uauat wkroczyli na południe. Stało się (to w) roku 5., 3. miesiącu (pory) *szemu*, dniu 1., gdy waleczna armia Jego Majestatu udała się, (aby) powalić nędznego wodza Libu”²⁸.

Najprawdopodobniej Nubijczycy pragnęli wykorzystać zaangażowanie króla w walkę z najeźdźcą z zachodu, jednak wszelkie nadzieje na ewentualne uniezależnienie się od Egiptu okazały się płonne, ponieważ po pokonaniu Libijczyków

²⁴ Chodzi tu odpowiednio o oazy Bahariya i Farafra; A. Fakhry, *Babriyah and Farafra*, Cairo-New York 2003².

²⁵ KRI IV, 4,9-15.

²⁶ Jedno lub dwa pióra wpięte we włosy to jeden z charakterystycznych elementów w egipskich przedstawieniach Libijczyków (choć pióra we włosach noszone są niekiedy także przez przedstawicieli innych ludów). Najprawdopodobniej była to oznaka prestiżu lub symbol osiągnięcia wieku męskiego; D.O'Connor, „The Nature of Tjemhu (Libyan) Society in the Later New Kingdom”, w: *Libya and Egypt c1300-750 BC*, red. A. Leahy, London 1990, 55. Więcej o walkach Merenptaha z Libijczykami w T. von der Way, *Göttergericht und „Heiliger“ Krieg im Alten Ägypten: Die Inschriften des Merenptah zum Libyerkrieg des Jahres 5*, Heidelberg 1992; F. Servajean, *Mérenptah et la fin de la XIXe dynastie*, Paris 2014, 36-47.

²⁷ O tych źródłach zob. Sourouzian, *Les Monuments*, 201 oraz 213-214; RITANC IV, 1-4.

²⁸ KRI IV, 34,1-9 według wersji ze steli z Amady.

i Ludów Morza Merenptah postanowił rozprawić się także z buntownikami na południu, krwawo tłumiąc powstanie:

„Ognisty oddech z ust jego (zwrócił się) przeciw Uauat²⁹. Zostali oni zniszczeni za jednym razem (i) nie (mają) dziedzica, (gdyż) zaprowadzono ich wszystkich do Czarnej (Ziemi). Spaleni zostali ich przywódcy wobec nich. Co zaś do pozostałych, (to) odcięte zostały dłonie ich z powodu ich zbrodni, (a) innym obcięto uszy (i wylupiono) oczy (i) zabrano (ich) do Kusz, (gdzie) uczyniono (z) nich stopy w ich osadach. Nigdy więcej (nie) powtórzy Kusz buntu!”³⁰.

Po ukazaniu wspaniałego zwycięstwa nad Libijczykami w dalszej części tekstu ze *Steli Izraela* następuje opis dobrobytu, jaki na nowo zapanował w Egipcie po odparciu najeźdźców³¹. Opis ten dopełnia stwierdzenie, że także kraje azjatyckie zostały poskromione przez faraona, dzięki czemu Egiptowi nie zagraża już żadne niebezpieczeństwo, ani ze wschodu, ani z zachodu. To właśnie katalog krajów azjatyckich ze *Steli Izraela* jest jednym z najczęściej dyskutowanych ustępów całego tekstu opisującego zwycięstwa Merenptaha.

Inskrypcja ze *Steli Izraela*, po wspomnieniu o pokonanych Libijczykach i przyjaźnie nastawionym kraju Hetytów, wylicza również miejsca znajdujące się na terenie Kanaanu poskromione przez Merenptaha. Są to Aszkelon, Gezer, Yenoam i Charu. Co ciekawe, inskrypcja wspomina również nazwę Izrael, jednakże w przeciwieństwie do wszystkich pozostałych nazw wymienionych w omawianym tu ustępie, nie chodzi tu o obcy kraj, ale o lud. Wskazuje na to zastąpienie determinatywu *h3st* (N 25 na liście Gardinera³²), występującego przy wszystkich pozostałych nazwach, złożonym determinatywem przedstawiającym siedzącego mężczyznę (Gardiner A 1), siedzącą kobietę (Gardiner B 1) oraz trzy pionowe kreski oznaczające liczbę mnogą (Gardiner Z 2), stosowanym właśnie przy nazwach większych lub mniejszych grup ludzi³³. Na uwagę zasługuje rów-

²⁹ Uauat to egipskie określenie Dolnej Nubii. Górna Nubia zwana była przez Egipcjan Kusz.

³⁰ KRI IV, 1,15-2,1. Więcej informacji o stłumieniu buntu Nubijczyków przez Merenptaha znaleźć można w Servajean, *Mérenptah*, 47-51.

³¹ Opisy zaprowadzenia harmonii w kraju często pojawiają się w teksach ramessydzkich; por. N. Grimal, *Les termes de la propagande royale égyptienne de la XIXe dynastie à la conquête d'Alexandre*, Paris 1986, 310-317.

³² Numeracja znaków za A.H. Gardiner, *Egyptian Grammar Being an Introduction to the Study of Hieroglyphs*, Oxford 1957³, 438-548. Więcej o znaczeniu znaku *h3st* zob. F. Taterka, „The Meaning of the *njw*-Hieroglyph: Towards a Definition of a City in Ancient Egypt”, w: *The Land of Fertility II: Southeast Mediterranean since the Bronze Age to the Muslim Conquest*, red. E. Misk, M. Waclawik, Newcastle 2017, s. 23-31.

³³ J.K. Hoffmeier, *Israel in Egypt: The Evidence for the Authenticity of the Exodus Tradition*, New York-Oxford 1996, 27-31; tenże, „The (Israel) Stela of Merenptah”, w: *Context of Scripture: Canonical Compositions, Monumental Inscriptions and Archival Documents from the Biblical World II*, red. W.W. Hallo, K. Lawson Younger, Leiden 2000, 40-41.

niez fakt, że Izrael występuje tu w rodzaju męskim, podczas gdy wszystkie obce kraje opisane na steli – w rodzaju żeńskim. Jak się wydaje, nie wynika to jedynie z samej struktury języka³⁴ ani wyłącznie ze względów kompozycyjnych (Izrael bez nasienia zestawiony z Charu jako wdową); rodzaj męski może bowiem świadczyć o tym, że Egipcjanie w czasach Merenptaha mieli świadomość istnienia mitu o pochodzeniu Izraelitów od wspólnego przodka, Jakuba-Izraela, syna Izaaka i wnuka Abrahama³⁵, choć nie da się tego potwierdzić z całą pewnością.

Chociaż niektórzy badacze powątpiewają w historyczność wyprawy Merenptaha na wschód³⁶, źródła egipskie wskazują, że tego rodzaju ekspedycja rzeczywiście miała miejsce. Najprawdopodobniej faraon rozkazał przedstawić ją na zewnętrznym licu zachodniej ściany *Dziedzińca Skrytki* w Karnaku³⁷. Prawdopodobnie pierwotna dekoracja ściany została wykonana dla Ramzesa II, ojca Merenptaha, a następnie została ona zastąpiona nowymi scenami ukazującymi zwycięstwa jego następcy³⁸. Wskazuje na to fakt, że sceny przedstawiające wojny Merenptaha na wschodzie przedzielone są inskrypcją stanowiącą zapis traktatu pokojowego Ramzesa II z Hetytami, która znajduje się właśnie na zewnętrznym licu ściany zachodniej dziedzińca przed VII pylonem³⁹. W późniejszym okresie kartusze Merenptaha zastąpione zostały kartuszami kolejnych władców XIX dynastii, najpierw Amenmesa, a następnie Sethiego II. Ten ostatni, jeszcze jako książę, brał zresztą udział w walkach na wschodzie, jak dowodzą przedstawienia z Karnaku⁴⁰.

³⁴ Słowo *h3st* („obcy kraj”) jest rodzaju żeńskiego, dlatego też nazwy obcych krajów, w których ten determinatyw się pojawia, również przyjmują ten rodzaj. Z kolei słowo *rmt* („ludzie”) przynajmniej do połowy Nowego Państwa występuje w tekstach egipskich jako słowo rodzaju męskiego (stąd i nazwy ludów występują w tym właśnie rodzaju). W czasach Merenptaha jednak słowo to, w wyniku zmian fonetycznych występujące w postaci *rmt*, interpretowane było jako słowo rodzaju żeńskiego, ze względu na charakterystyczną dla tego rodzaju końcówkę *t*.

³⁵ Hoffmeier, *Israel in Egypt*, 45, przyp. 24.

³⁶ J.A. Wilson, *The Culture of Ancient Egypt*, Chicago-London 1951, 254-255; Sourouzian, *Les Monuments*, 169.

³⁷ O tych scenach zob. F. Le Saout, „Reconstitution des murs de la cour de la Cachette”, *Cahiers de Karnak* 7 (1982), 228-232 oraz pl. IV, 4a-b i IX, 4c.

³⁸ Interpretacja, zgodnie z którą sceny z zewnętrznego lica ściany zachodniej *Dziedzińca Skrytki* ukazują zwycięstwa Merenptaha, została przedstawiona przez F.J. Yurco, „Merenptah's Canaanite Campaign”, *JARCE* 23 (1986), 189-215. Mimo krytycznych uwag D.B. Redforda, „The Ashkelon Relief at Karnak and the Israel Stela”, *IEJ* 36 (1986), 188-200, który uważa, że należy je datować raczej na czasy Ramzesa II, ustalenia Yurco spotkały się z przychylnym przyjęciem ze strony innych badaczy; J.K. Hoffmeier, *Israel in Egypt*, 46, przyp. 41; tenże, *Ancient Israel in Sinai: The Evidence for the Authenticity of the Wilderness Tradition*, Oxford 2005, 244-245; Servajean, *Mérenptah*, 34.

³⁹ B. Porter, R.L.B. Moss, *Topographical Bibliography of Ancient Egyptian Hieroglyphic Texts, Reliefs, and Paintings II: Theban Temples*, Oxford 1972², 132, nr 492 (dalej cyt. jako PM II²).

⁴⁰ Yurco, „Mereptah's Canaanite Campaign”, 201-205.

Wspomniane reliefy ukazują łącznie sekwencję dziesięciu scen przedstawiających oblężenie Aszkelonu (scena 1), oblężenie dwóch innych miast, których nazwy nie występują w zachowanej partii ściany (sceny 2-3), walkę z ludem azjatyckim, którego nazwa również się nie zachowała (scena 4), wiązanie jeńców z *Szasu* (scena 5), prowadzenie jeńców do rydwanu (scena 6), prowadzenie jeńców do Egiptu (scena 7), prezentację jeńców (scena 8), triumf króla (scena 9) oraz gromienie wrogów (scena 10)⁴¹. To właśnie fakt ukazania na reliefach z Karnaku oblężenia trzech miast (z których jedno zostało wprost określone jako Aszkelon) oraz walk z dwoma ludami (z których tylko jeden da się zidentyfikować jako *Szasu*) prowadzi do wniosku, że sceny te przedstawiają kampanię opisaną na *Steli Izraela*. Jeśli interpretacja ta jest słuszna (a wszystko na to wskazuje), to należałoby przyjąć, że dwoma niezidentyfikowanymi miastami są Gezer i Yenoam, a niezidentyfikowanym ludem – Izrael. Niestety, dokładna data kampanii wschodniej Merenptaha nie jest znana, musiała ona jednak nastąpić przed wojną z Libijczykami z roku piątego, a więc zapewne między drugim a czwartym rokiem panowania króla⁴².

Stelę Izraela długo uważano za najstarsze pozabiblijne źródło wspominające o Izraelu, nowsze badania zdają się jednak wskazywać na to, że nazwa ta zaświadczona jest również w innym dokumencie z czasów Nowego Państwa. Chodzi tu o fragment reliefu, przechowywany w Ägyptisches Museum w Berlinie (nr inw. 21687), pochodzący zapewne z podstawy granitowego posągu, ukazujący trzy personifikacje podbitych krajów i ludów azjatyckich. Przedstawiono je tu w sposób typowy dla egipskich list topograficznych, a zatem nazwa danego kraju lub ludu została zapisana w owalu symbolizującym obwarowania, z którego wyłania się ludzka sylwetka z rękoma związanymi za plecami. Dwie pierwsze personifikacje zachowały się w całości, więc ich identyfikacja nie sprawia trudności: są to Aszkelon oraz Kanaan. Przedstawienie trzeciej personifikacji dotrwało do naszych czasów jedynie w postaci fragmentarycznej, jednakże zachowane znaki hieroglificzne sugerują, że podbitym ludem wymienionym w tym miejscu był właśnie Izrael⁴³,

⁴¹ PM II², 132-133, nr 491-495; F.J. Yurco, „Merenptah's Canaanite Campaign”, 189-215.

⁴² Więcej o wyprawie Merenptaha na wschód w Servajean, *Mérenptah*, 30-36. Badacz ten zwraca uwagę na fakt, że wspomniana w Joz 15,9 i 18,15 nazwa *ma'yan mé neptōwah*, tłumaczona jako „źródło wód Neftoach”, zidentyfikowane z 'Ayn Lifta w Izraelu) należałoby odczytywać raczej jako *ma'yan mēneptōwah*, czyli „źródło Merenptaha”, choć jest to raczej wątpliwe. O obecności wojsk egipskich na terenie Syrii i Palestyny w trzecim roku panowania władcy świadczyć może również fragment dziennika oficera z posterunku granicznego zachowany na pAnastasi III, vrs. 6,1-9 oraz 5,1-9; A.H. Gardiner, *Late-Egyptian Miscellanies (BiAeg 7)*, Bruxelles 1937, 31-32.

⁴³ M. Görg, „Israel in Hieroglyphen”, *BN 106* (2001), 21-27; tenże, „Neue Erwägungen und Aspekte zur Genese des Namens Israel”, *Blätter Abrahams 11* (2011), 37-44; tenże, „Weiter

przy czym zastosowano tu pisownię odmienną od tej znanej ze *Steli Izraela*. Dokładne datowanie omawianego tu fragmentu pozostaje jednak przedmiotem sporu wśród badaczy, którzy sugerowali, że przedstawienie to należałoby datować albo na czasy Amenhotepa II z XVIII dynastii, albo na okres rządów Ramzesa II z XIX dynastii, przy czym w takim przypadku mielibyśmy do czynienia raczej z kopią wcześniejszej listy z czasów XVIII dynastii. W obu przypadkach jednak źródło to jest znacznie starsze od *Steli Izraela*⁴⁴.

Oprócz niezwyklego znaczenia historycznego, *Stela Izraela* wyróżnia się również spośród innych egipskich stel królewskich niezwykleymi walorami literackimi. Niektórzy badacze sugerowali wręcz, że relacja z wojny z Libijczykami zapisana na steli jest utworem poetyckim, spisany w specjalnym metrum⁴⁵. Ponieważ jednak kwestia zasad wersyfikacji tekstów egipskich wciąż wzbudza liczne kontrowersje wśród badaczy⁴⁶, w przekładzie zamieszczonym niżej zrezygnowano z formy poetyckiej na rzecz tłumaczenia prozą. Dlatego też z radością przedstawiam pierwsze polskie tłumaczenie inskrypcji ze *Steli Izraela*⁴⁷, mając nadzieję, że nie tylko

Beobachtungen und Aspekte zur Genese des Namens Israel”, *BN NF* 154 (2012), 57-68; P. van der Veen i in., „Israel in Canaan (Long) Before Pharaoh Merenptah? A Fresh Look at Berlin Statue Pedestal Relief 21687”, *JAET* 2/4 (2010), 15-25; P. van der Veen, „Berlin Statue Pedestal Reliefs 21687 and 21688: Ongoin Research”, *JAET* 4/4 (2012), 41-42; tenże, „Die neue Israel-Inschrift und ihre historischen Implikationen”, w: *Vom Leben umfassen: Ägypten, das Alte Testament und das Gespräch der Religionen: Gedenkschrift für Manfred Görg*, red. S.J. Wimmer, G. Gafus (*ÄAT* 80), Münster 2014, 1-9.

⁴⁴ Nie miejsce tu na szczegółowe dyskusowanie kwestii wyjścia Izraelitów z Egiptu. Zwolennikami przynajmniej częściowej historyczności opowieści biblijnych są m.in. J.K. Hoffmeier, *Israel in Egypt*, tenże, *Ancient Israel in Sinai*; J.D. Currid, *Ancient Egypt and the Old Testament*, Grand Rapids 1997, 74-141; K.A. Kitchen, *Ancient Orient and Old Testament*, London 1966; 57-75; tenże, *On the Reliability of the Old Testament*, Grand Rapids-Cambridge 2003, 241-312. Przeciwny pogląd reprezentują m.in. D.B. Redford, *A Study of the Biblical Story of Joseph (Genesis 37-50)*, Leiden 1970; J. Van Seters, *The Life of Moses: The Yahwist as Historian in Exodus-Numbers*, Louisville 1994; I. Finkelstein, N.A. Silberman, *The Bible Unearthed: Archaeology's New Vision of Ancient Israel and the Origin of Its Sacred Texts*, New York-London-Toronto-Sydney 2002, 48-71.

⁴⁵ G. Fecht, „Die Israelstele, Gestalt und Aussage”, w: *Fontes atque pontes: Eine Festgabe für Hellmut Brunner*, red. M. Görg (*ÄAT* 5), Wiesbaden 1983, 106-138.

⁴⁶ Różne schematy metryczne przedstawiają G. Fecht, „Die Wiedergewinnung der altägyptischen Verskunst”, *MDAIK* 19 (1963), 54-96, tenże, „Die Form der altägyptischen Literatur. Metrische und stilistische Analyse”, *ZÄS* 91 (1964), 11-63; tenże, „Die Form der altägyptischen Literatur. Metrische und stilistische Analyse (Schluß)”, *ZÄS* 92 (1966), 10-32; M. Lichtheim, „Have the Principles of Ancient Egyptian Metrics Been Discovered?”, *JARCE* 9 (1971-1972), 103-110; J.L. Foster, „Thought Couplets in Khety's Hymn to the Inundation”, *JNES* 34 (1975), 1-29; P. Grandet, B. Mathieu, *Cours d'Égyptien Hiéroglyphique*, 2003³, 655-665.

⁴⁷ Przekładu dokonano na podstawie tekstu egipskiego w *KRI* IV, 13,7-19,11. W przekładzie zastosowano następujące konwencje: nawias okrągły () oznacza słowa niewystępujące w oryginale, lecz dodane przez tłumacza dla lepszego zrozumienia tekstu, natomiast imiona królewskie zapisano w sposób następujący: (imie)|, co odzwierciedlać ma praktykę wpisywania

zyska ono przychylność Dostojnego Jubilata, lecz służyć będzie także wszystkim badaczom dziejów starożytnego Bliskiego Wschodu:

¹Rok 5., 3. miesiąc (pory) *szemu*⁴⁸, dzień 3. pod panowaniem Majestatu Horusa: Zwycięskiego-byka-radującego-się-w-*Ma'at*, króla Górnego i Dolnego Egiptu (Ba-en-Ra-meri-Imena)|, syna Ra (Merenptaha-hetep-her-Ma'at)|.

Wywyższanie potęgi (i) wychwalanie siły Horusa: Zwycięskiego-byka-porazającego-Dziewięć-Łuków⁴⁹, który umacnia imię swe na zawsze (i) na wieczność. Relacjonowanie jego ²zwycięstw we wszystkich ziemiach, (by) sprawić, (że) ujrzy (je) każda ziemia, w całości, (i by) sprawić, (że) dostrzeżone zostanie piękno jego zwycięstw, króla Górnego i Dolnego Egiptu (Ba-en-Ra-meri-Imena)|, syna Ra (Merenptaha-hetep-her-Ma'at)|.

Byk, pan potęgi, który wycina (w pień) wrogów swych; piękny na polu dzielności, (gdy) atak jego przychodzi do skutku; światło, które rozpędza ³chmury znajdujące się nad Czarną (Ziemią)⁵⁰; ten, który pozwala widzieć Ukochanej Ziemi Uprawnej⁵¹ promienie dysku słonecznego; ten, który usuwa górę miedzi

imion tronowych i własnych faraonów w kartusze. Dla ułatwienia lektury zastosowano również podział na akapity. Z ważniejszych przekładów tekstu ze *Steli Izraela* wymienić można angielskie: Spiegelberg, „The Inscriptions”, 26-28; J.H. Breasted, *Ancient Records of Egypt: Historical Documents from the Earliest Times to the Persian Conquest, Collected, Edited and Translated with Commentary III: The Nineteenth Dynasty*, Chicago 1906, 256-264, §§ 602-617; J.A. Wilson, „Hymn of Victory of Mer-ne-Ptah (“The Israel Stela”)”, w: *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, red. J.B. Pritchard, Princeton-New Jersey 1969³, 376-378; M. Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature II: The New Kingdom*, Berkeley-Los Angeles-London 1976, 73-77; B.G. Davies, *Egyptian Historical Inscriptions of the Nineteenth Dynasty*, Jonsered 1997, 173-187; K.A. Kitchen, *Ramesside Inscriptions Translated and Annotated: Translations IV: Merenptah & the Late Nineteenth Dynasty*, Oxford 2003, 10-15 oraz niemieckie W. Spiegelberg, „Der Siegeshymnus des Merneptah auf der Flinders Petrie-Steile”, *ZÄS* 34 (1896), 11-25; A. Erman, *Die Literatur de Aegypten: Gedichte, Erzählungen und Lehrbücher aus dem 3. und 2. Jahrtausend v. Chr.*, Leipzig 1923, 341-346; Fecht, „Die Israelstele”, 114-120; E. Hornung, „Die Israelstele des Merenptah”, w: *Fontes atque pontes*, 224-233.

⁴⁸ Rok egipski dzielił się na trzy pory, którymi były *achet* (pora wylewu), *peret* (pora wzrastania) oraz *szemu* (pora zbiorów); R.A. Parker, *The Calendars of Ancient Egypt (SAOC 26)*, Chicago 1950, 7-8, § 22.

⁴⁹ Jest to inna wersja imienia Horusowego Merenptaha; J. von Beckerath, *Handbuch der ägyptischen Kōgnamen (MÄS 49)*, Mainz 1999², 156-157. Wspomniane w nim „Dziewięć Łuków”, to określenie wszystkich wrogów Egiptu. Por. także K.A. Kitchen, „The Titularies of the Ramesside Kings as Expression of Their Ideal Kingship”, *ASAE* 71 (1987), 134.

⁵⁰ Czarna Ziemia to jedno z określeń Egiptu.

⁵¹ Jedną z nazw stosowanych przez Egipcjan na określenie własnego kraju była *t3 mrj*, co oznacza dosłownie „Ziemię Uprawną”, a co prawdopodobnie kojarzyło się z *t3 mr.jj*, czyli „Ziemią Ukochaną” (stąd w przekładzie próba oddania obydwu sensów). Więcej na ten temat w M.-Th. Derchain-Urtel, „*T3-Mrj- « Terre d'héritage »*”, w: *L'atelier de l'orfèvre: Mélanges offerts à Ph. Derchain*, red. M. Broze, Ph. Talon, Leuven 1992, 55-61.

z karku dostojników (i) który daje powietrze ludowi, który się dusił; ten, który obmywa serce *Hut-ka-Peteh*⁵² z powodu (pokonania) ich wrogów (i) który sprawia, (że) raduje się Ta-czenen⁵³ z powodu (klęski) swych wrogów; ten, który otwiera bramy Murów⁵⁴, które były zamknięte; ten, który sprawia, (że) przyjmują ⁴świątynie jego ofiary; król Górnego i Dolnego Egiptu (Ba-en-Ra-meri-Imen)|, syn Ra (Merenptah-hetep-her-Ma'at)|.

Jedyny, który uspokaja serca *hati*⁵⁵ setek tysięcy, (przez co) wchodzi powietrze do nozdrzy na widok jego; ten, który poraża Ziemię Czeme⁵⁶ w czasie swego życia (i) który wywołuje strach w nieskończoność ⁵w sercu Meszuesz⁵⁷. Zmusił (on) do odwrotu Libu⁵⁸, którzy wdarli się (do) Czarnej (Ziemi i) strach wielki (panuje) w ich sercach *hati* z powodu Ukochanej Ziemi Uprawnej. Ich straż przednia porzuciła ich tyły (i) ich nogi nie mogły wytrwać (w boju) poza (momentem) ucieczki. Porzucili ich łucznicy swe łuki, (a) serca ich uciekinierów były w żalonym stanie ⁶z powodu marszu. Rozwiązali swe bukłaki, rzucone na ziemię, (a) ich tobołki są rozsznurowane (i) odrzucone. Ów nędzny, upadły wódz Libu uciekł w otchłań nocy samotnie, bez pióra na głowie swej (i z) bosymi stopami⁵⁹. Pochwycono ⁷żony jego przed jego obliczem (i) zabrano mąkę (przeznaczoną) na jego pożywienie (i) nie (ma) dla niego wody z bukłaka, by się pożywił. Oblicza jego pobratymców były pełne gniewu (i zdolne) do zabicia go (i) każdy walczył (z) druhem swym pośród jego dowódców. Spalono ich namioty (i) obrócono (je) w popiół, (a) wszystkie dobra jego (stały się) pożywieniem ⁸dla żołnierzy

⁵² *Hut-ka-Peteh* (*hwt-k3-ptḥ*), czyli „świątynia ka Ptaha”, to nazwa świątyni Ptaha w Memfis, od której wywodzi się nazwa Αἴγυπτος (Egipt); Ch. Zivie-Coche, „Memphis”, w: *L'Égypte* (1982), kol. 25.

⁵³ Ta-czenen (lub Ta-tenen) to bóg czczony głównie w Memfis, uosabiający Prapagórek wyłaniający się z wód Praoceanu. Niekiedy uważany był również za jedną z postaci boga Ptaha; H.A. Schlögl, *Der Gott Tatenen nach Texten und Bildern des Neuen Reiches* (OBO 29), Göttingen 1980.

⁵⁴ Chodzi tu bez wątpienia o Memfis, które w początkach historii Egiptu nosiło nazwę Biały Mur (*jnb ḥd*); Zivie, „Memphis”, kol. 25.

⁵⁵ Serce *hati* (*ḥst.j*) to określenie indywidualnej świadomości i osobowości człowieka, w odróżnieniu od serca *ib* (*jb*) obejmującego całość wewnętrznego życia danej osoby; H. Brunner, „Herz”, w: *L'Égypte* (1977), kol. 1158-1168; J. Assmann, *Death and Salvation in Ancient Egypt*, trans. D. Lorton, Ithaca-London 2005, 29-30.

⁵⁶ Czeme^h to jedno z egipskich określeń ludów libijskich; W. Hölscher, *Libyer und Ägypter: Beiträge zur Ethnologie und Geschichte libyscher Völkerschaften nach den altägyptischen Quellen* (ÄF 4), Glückstadt-Hamburg-New York 1955, 24-68.

⁵⁷ Meszuesz to jedno z plemion libijskich, które napłynęły do Egiptu w okresie Nowego Państwa; K.A. Kitchen, „The Arrival of the Libyans in Late New Kingdom”, w: *Libya and Egypt*, 15-27.

⁵⁸ Libu to nazwa jednego z plemion libijskich, które napłynęły do Egiptu w okresie Nowego Państwa. To właśnie od nazwy tego plemienia wywodzi się określenie „Libia”; J. Osing, „Libyen, Libyer”, w: *L'Égypte* (1980), kol. 1017.

⁵⁹ O znaczeniu pióra dla Libijczyków por. wyżej.

(króla. Gdy) dotarł (z powrotem) do kraju swego, lamentując, każdy, kto ocalał w ziemi jego, był (zbyt) wściekły, (by) przyjąć go. ‘Wódz, którego zły los pozbawił pióra!’ – tak właśnie mówią o nim pośród mieszkańców jego osady. (Jest) on pod (władzą) potęgi wszystkich bogów Men-nefer⁶⁰ (i) uczynił ⁹Pan Czarnej (Ziemi) przeklętym imię jego: Mariu jest odrazą dla Białych Murów (tak samo, jak) jeden po drugim syn plemienia jego na wieki. Podąży (bowiem) (Ba-en-Ra-meri-Imen)| za dziećmi jego, (albowiem) wyznaczony został (Merenptah-hetep-her-Ma’at)| dla niego jako los (jego). On doprowadził do ułożenia ¹⁰opowieści dla Libu (i każde) pokolenie opowiadać będzie (następnemu) pokoleniu o jego zwycięstwach: ‘Nie doświadczyliśmy nigdy wcześniej (czegoś takiego) od czasów pa-Ra⁶¹ – powiada każdy starzec, mówiąc do syna swego. Biada Libu! Zakończyli życie (pełne) spokojnych planów dla błąkania się po polu, (lecz) powstrzymana została ich wędrówka w (ciągu) jednego ¹¹dnia, (a) Czehenu⁶² zostali strawieni przez ogień w (ciągu) jednego roku. Odwrócił się Seth⁶³ plecami do ich wodza (i) splądrowane zostały ich osady na słowo jego. Nie nosi się (już) ładunków łupów w owych dniach, korzystne (jest za to) ukrywanie się, (gdyż) bezpiecznie (jest tylko) w jaskini. Wielki Pan Czarnej (Ziemi) – potęga (i) ¹²zwycięstwo do niego (należą) – któż (więc) może walczyć, znając męstwo jego? Głupcem bez serca *hati* jest ten, kto podejmuje z nim (walkę, gdyż) nie może nie znać swego (losu) o poranku (w dniu) przekroczenia granicy jego. ‘Co do Czarnej (Ziemi)’ – powiadają – ‘to od czasów bogów (jest ona) jedyną córką pa-Ra, (a) synem jego (jest) ten, który (zasiada) ¹³na tronie pa-Szu⁶⁴! Żadne serce *hati* nie zdołało skrzywdzić ludzi jej, (gdyż) oko każdego boga ścigać będzie tych, którzy by ją obrabowali!. (To) ona sprowadzi kres na przeciwników swoich’ – powiadają ci, którzy spoglądają

⁶⁰ Men-nefer to egipska nazwa miasta Memfis, która wywodzi się od nazwy zespołu grobowego Pepiego I z VI dynastii w Saqqarze: Men-nefer-(Pepi)| (*mn-nfr-(ppj)*); Ch. Zivie-Coche, „Memphis”, kol. 25.

⁶¹ Począwszy od okresu amarneńskiego imiona niektórych bóstw słonecznych (Ra, Szu, Aton) z niejasnych powodów zapisywano często z rodzajnikiem określonym rodzaju męskiego liczby pojedynczej *pa* (*p3*), przy czym formy tradycyjne nie zostały całkowicie wyparte. Stąd bóg słońca może występować w jednym tekście jako Ra lub pa-Ra. Stosowana niekiedy w literaturze transkrypcja Pre może sugerować, że chodzi o całkowicie odmienne bóstwo, dlatego też należałoby raczej odejść od jej stosowania.

⁶² Czehenu to jedno z egipskich określeń ludów libijskich; Hölscher, *Libyer und Ägypter*, 12-23.

⁶³ Seth – bóg zniszczenia i chaosu, wiązany z pustynią i obcymi krajami. Do jego siły szczególnie chętnie odwoływali się władcy ramessydscy; N. Grimal, *Les termes de la propagande*, Paris 1986, 83-91. Więcej na temat tego bóstwa por. H. te Velde, *Seth, God of Confusion: A Study of His Role in Egyptian Mythology and Religion* (PĀ 6), Leiden 1967.

⁶⁴ Szu – bóg światła i powietrza, wraz z Tefnut stanowił pierwszą parę bogów stworzonych przez Atuma. O jego rządach na ziemi w czasach mitycznych opowiada inskrypcja z naosu z el-Arisz z czasów XXX dynastii; G. Goyon, „Les travaux de Chou et les tribulations de Geb d’après le naos 2248 d’Ismaïlia”, *Kēmi* 6 (1936), 7-13.

na swoje gwiazdy (i) którzy znają wszystkie swe zaklęcia podczas obserwowania wiatrów. ¹⁴Wielki cud stał się dla Ukochanej Ziemi Uprawnej – oddany został ten, który ją zaatakował (w) rękę jej jako jeniec wzięty żywcem za radą króla, który jest bogiem w stosunku do swoich przeciwników wobec pa-Ra. (Co zaś do Mariu, tego złoczyńcy, potępionego przez każdego boga, który (jest) w Murach, tego, którego proces (odbył się) ¹⁵w Iunu⁶⁵, uznała go Dziewiątka Bogów za winnego zbrodni jego. Powiada Pan aż po Kres⁶⁶: ‘Podajcie miecz synowi memu, dokładnemu, o łaskawym sercu *hati* (i) litościwemu, (Ba-en-Ra-meri-Imenowi)|’, temu, który troszczy się o *Hut-ka-Peteh* (i) który broni ¹⁶Iunu, który otwiera osady, które były zapieczętowane, (i) który uwolnił wielu (ludzi) uwięzionych w każdym nomie⁶⁷; który wyznaczył ofiary dla świątyń (i) sprawił, że wniesiono kadzidło przed oblicze boga; który pozwolił zatrzymać dostojnikom dobra swoje (i) który pozwolił powrócić ubogim (do) ich miast. Rzekli (więc) panowie Iunu ¹⁷o synu swym (Merenptahu-hetep-her-Ma’at)|: ‘Daj mu życie (długie) niczym Ra, (aby) mógł bronić tego, który jest nękanym przez jakikolwiek obcy kraj! Wyznaczona została dla niego Czarna (Ziemia) jako należny mu przydział (i jest) ona jego na wieki, (aby) chronił jej lud!’. Spójrz, oto można (spokojnie) siedzieć w czasach Potężnego (Króla i) powstaje oddech ¹⁸życia na rękach Mężnego (Króla). Pomnażane (są) dobra sprawiedliwego, (lecz) żaden kłamca nie może zatrzymać (łupu) swej chciwości. Ten, który czerpie korzyści z nieprawości, przekazuje je innym, (a) nie dzieciom (swym)⁶⁸. Powiada się (zaś) to: ‘Mariu, ¹⁹nędzny upadły głupiec z Libu, przybył, aby przekroczyć Mury Ta-czenena, który (jest) panem ich, (lecz) jaśnieje syn jego w miejsce jego – król Górnego i Dolnego Egiptu (Ba-en-Ra-meri-Imen)|, syn Ra (Merenptah-hetep-her-Ma’at)|’.

(Tak) mówi Ptah⁶⁹ o upadłym z Libu: ‘Zbierzcie wszystkie jego zbrodnie, ²⁰które ściągnął na swą głowę, (i) oddajcie go w rękę (Merenptaha-hetep-her-Ma’at)|, (aby) sprawił, (że) wypłuje (on) to, co połknął niczym krokodyl!’. Spójrz, oto pośpiech, który usuwa (inne) pośpiech, (a) Pan schwyta go w pułapkę, znając

⁶⁵ Jest to egipska nazwa Heliopolis, centrum kultu boga słońca; S. Quirke, *The Cult of Ra: Sun-worship in Ancient Egypt*, London 2001, 73-115.

⁶⁶ Pan aż po Kres (*nb r dr*) to jeden z epitetów boga słońca.

⁶⁷ Nom (eg. *sepat*) to jednostka terytorialna w starożytnym Egipcie odpowiadająca naszym województwom. Liczba nomów zmieniała się w różnych okresach, by ostatecznie osiągnąć liczbę 42 – 22 w Górnym Egipcie i 20 w Dolnym Egipcie; W. Helck, *Die altägyptischen Gauen*, Wiesbaden 1974.

⁶⁸ Zgodnie ze słowami mędrca Peteh-hetepa (Ptahhotepa): „(Może i) przez skąpstwo osiąga się bogactwo, (ale) niegodziwość (nigdy) nie dowiozła do przystani czynu swego”; pPrisse 6,6; tłumaczenie na podstawie tekstu egipskiego w Z. Žába, *Les maximes de Ptahhotep*, Praha 1956,

⁶⁹ Ptah – bóg sztuki i rzemiosła, czczony głównie w Memfis, od czasów Nowego Państwa uważany był za stwórcę świata; M. Sandman-Holmberg, *The God Ptah*, Lund 1946.

się swą. To Amon ujarzmił go ręką swą, wydając rozkaz za sprawą *ka* swego⁷⁰ w Południowym Iunu – król Górnego i Dolnego Egiptu (Ba-en-Ra-meri-Imen)|, syn Ra (Merenptah-hetep-her-Ma'at)|.

Radość wielka nastąpiła w Czarnej (Ziemi i) radosne okrzyki roznoszą się w miastach Ukochanej Ziemi Uprawnej, (gdy) opowiadają o zwycięstwach, które odniósł (Merenptah-hetep-her-Ma'at)| w Czehenu! Jakże umiłowany (jest)²² on – Władca zwycięski! Jakże wielki (jest) król za sprawą bogów! Jakże wspaniały (jest) on – pan, który rozkazuje! Ach, (tak) słodko (jest móc) siedzieć i rozmawiać o niczym! Można chodzić swobodnie po drogach, gdyż (żaden) lęk nie (ogarnia) serc ludzi.²³ Twierdze zostawione są sobie samym, (a) studnie są otwarte (i) dostępne dla posłańców. Umocnienia murów pozostają wolne od niepokoju, (gdyż) to światło słoneczne budzi ich strażników. *Medżajowie*⁷¹ leżą (pogrążeni) we śnie, (a) zwiadowcy (i)²⁴ szpiedzy (błąkają się) po bagnach, jak chcą. Bydło z pola pozostawiono, aby pasło się samo (i żaden) pasterz nie przeprowia się (przez) rzekę w czasie wylewu. Nie (słychać) odgłosu wołania w nocy: 'Stój! Spójrz, oto (ktoś) idzie, (ktoś) idzie!' w mowie obcokrajowców. Przychodzi się (i) odchodzi²⁵ ze śpiewem (i) nie (słychać) zawożenia ludzi, który rozpaczają. Miasta zakładane są raz na nowo, (a co do) tego, który uprawia ziemię, (to) plony jego będą tym, co będzie spożywać. Zwrócił się Ra ku Czarnej (Ziemi, a) on (jest) potomkiem (jego) w roli²⁶ obrońcy jej – król Górnego i Dolnego Egiptu (Ba-en-Ra-meri-Imen)|, syn Ra (Merenptah-hetep-her-Ma'at)|.

Przywódcy (obcych krajów) padają na twarz, mówiąc: '*Salaam*⁷²' (i) ani jeden nie podnosi głowy swej spośród Dziewięciu Łuków! Splądrowane (jest) Czehenu, (a) Cheta jest spokojne⁷³, ograbiony jest Kanaan ze wszelkiego zła,²⁷ odsunięty Aszkelon⁷⁴ (i) zdobyte Gezer⁷⁵, (a) Yenoam⁷⁶ został obrócony w nicość. Lud

⁷⁰ Południowe Iunu to jedno z określeń Teb, centrum kultu Amona-Ra.

⁷¹ Medżajowie to nazwa jednego z plemion nubijskich. Ponieważ po podboju Nubii to właśnie z tego plemienia rekrutowali się członkowie egipskich sił porządkowych, nazwa ta zaczęła odnosić się właśnie do służb egipskiej „policji”; G. Andreu, „Polizei”, w: *L'Á IV* (1982), kol. 1068-1071.

⁷² Chodzi tu raczej o ogólne akadyjskie słowo *salāmum* (lub *šalāmum*; *CAD* 15 [2000²], 89-92), a nie konkretnie o hebrajskie *šalom*, jak sugerują niektóre współczesne przekłady.

⁷³ Cheta to egipskie określenie kraju Hatti, które od 21. roku panowania Ramzesa II pozostawało w sojuszu z Egiptem. W wielkiej inskrypcji z Karnaku Merenptah stwierdza nawet: „Sprawiłem, (że) zabrano zboże na statkach, aby wyżywić tę ziemię Cheta” (*KRI IV*, 5,3).

⁷⁴ Aszkelon – miasto w południowo-zachodniej Palestynie, oddalone o ok. 16 km od Gazy; B.G. Davies, *RITANC IV*, 10. O znaczeniu tego miasta dla Egiptu zob. D.B. Redford, „The Ashkelon Relief”, 188-192.

⁷⁵ Gezer – miasto w centralnej Palestynie, położone w połowie drogi między Jerozolimą a Tel Awiwem; B.G. Davies, *RITANC IV*, 10. Warto zauważyć, że inskrypcja ze steli z Amady nazywa Merenptaha „tym, który ujarzmił Gezer” (*KRI IV*, 33,9).

⁷⁶ Dokładna lokalizacja miasta Yenoam pozostaje niepewna; wśród propozycji wymienia się następujące stanowiska w Palestynie: Tell en-Na'ama, Tell Yin'am, Tell el-'Abeidiya; por. M.G.

Izraela⁷⁷ jest przetrzebiony (i) nie (ma już) nasienia swego, (a) Charu⁷⁸ stało się wdową za sprawą ²⁸Ukochanej Ziemi Uprawnej. Wszystkie ziemie razem są (teraz) spokojne, (a) każdy, kto wzniewał niepokoje, został ujarzmiony przez króla Górnego i Dolnego Egiptu (Ba-en-Ra-meri-Imena)|, syna Ra (Merenptaha-hetep-her-Ma'at)|, obdarzonego życiem niczym Ra, każdego dnia.

ILUSTRACJE

Ilustracja 1. Stela CG 34025, verso (*Stela Izraela*); za: P. Lacau, *Stèles*, pl. XVII.

Hasel, *Domination & Resistance: Egyptian Military Activity in the Southern Levant, 1300-1185 BC* (PÅ 11), Leiden-Boston-Köln 1998, 146-151.

⁷⁷ Izrael – jak wspomniano wyżej, chodzi tu o lud, a nie o obcy kraj. Zdaniem Sourouzian, *Les Monuments*, 169-170, chodzi tu albo o nazwę plemienia zamieszkującego te tereny przed biblijnymi Izraelitami (z którymi w takim wypadku, poza nazwą, nie miałyby ono nic wspólnego), albo o plemię hebrajskie, które rzeczywiście opuściło Egipt.

⁷⁸ Charu to egipska nazwa Palestyny.

